

belangrijk opzicht niet ongunstig uit: als landrente was, als zij niet in geld was voldaan, tevoren gemiddeld twee-vijfde van de rijstoogst gevorderd – toepassing van het ontworpen stelsel zou betekenen dat de dorpelingen de rijst van vier-vijfde in plaats van drie-vijfde van hun *sawahs* zouden mogen behouden. Bovendien werd na enige tijd bepaald dat zij plantloon zouden ontvangen.

In de praktijk liep het anders. De dwang van de uitgebreide koffiecultuur ging zwaar op de bevolking drukken: er moesten in eerste instantie 200 miljoen nieuwe bomen en nadien jaarlijks nog eens 2 tot 10 miljoen worden aangeplant. Voor de ontginningsarbeid werd niets betaald en de plantlonen waren laag. Wat de suiker- en indigovelden betreft: veelal werd van dorpen die in de streken lagen welke zich voor de aanplant van suikerriet leenden, veel meer dan een vijfde van de *sawahs*, ja werden soms alle *sawahs* periodiek gevorderd, omdat het wenselijk was dat de nieuwe suikerfabrieken die zouden verrijzen (het werden er uiteindelijk ca. 100), elk de suikeroogst van een aaneengesloten gebied van ca. 300–400 ha zouden verwerken. Er moesten ten behoeve van die fabrieken water-toevoeren aangelegd worden, de fabrieken zelf moesten worden gebouwd en er moest regelmatig hout worden gekapt dat als brandstof nodig was. Al deze werkzaamheden, hetzij tegen een laag loon, hetzij in herendienst gepresteerd, vereisten minstens het dubbele van het aantal werkkrachten dat voor de rijstcultuur nodig was; daar kwam dan nog het transport van de zware bossen gesneden suikerriet bij. Voor de indigocultuur, die slechts op een beperkt aantal plaatsen werd beoefend (deze cultuur en de suikercultuur vergden tezamen bijna een twintigste van alle *sawahs*) moesten dorpelingen soms maanden achtereen op verre afstand van hun woonplaats werken, aanvankelijk zonder, later tegen een zeer laag loon; ze moesten daarbij in hun eigen voeding voorzien. Ook voor deze cultuur moesten nieuwe fabrieken worden gebouwd.

Meer nog. De landrente werd bijna overal over de gevorderde *sawahs* tóch geheven en zij werd bovendien verhoogd – daarvan en van de verhoging van enkele andere belastingen was het gevolg dat omstreeks twee-derde van het totaal aan plantlonen weer in de kassen van het gouvernement terecht kwam. Ook werd het verschil tussen de landrente en de getaxeerde waarde van de opbrengst der gevorderde *sawahs* nimmer uitgekeerd en werd voor misgewas geen vergoeding gegeven. En tenslotte moesten dorpelingen, hetzij tegen een laag loon, hetzij in herendienst gaan werken in de suikerfabrieken.

Daar kwam dan nog bij, dat voor de afvoer van de nieuwe producten nieuwe wegen moesten worden aangelegd en bruggen geslagen en dat